

УДК 331.546:612.017]:378:37.091.12.011.3– 051:78(045)

ПРИНЦИП АДАПТАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Дорошенко Т. В.

У статті розкрито зміст поняття "адаптація", його сутність, особливості професійної адаптації майбутнього вчителя музичного мистецтва; представлено авторське визначення терміну "професійна адаптація майбутнього вчителя музичного мистецтва"; обґрунтовано принцип адаптації у формуванні готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до професійної самореалізації; визначено організаційно-методичні умови реалізації принципу адаптації. Зроблений висновок про те, що професійна адаптація є завершальним етапом професійного самовизначення особистості і робить професійну діяльність можливою, а тому принцип адаптації є важливим у формуванні готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до професійної самореалізації.

Ключові слова: учитель музичного мистецтва, практична підготовка, принцип адаптації, професійна самореалізація, організаційно-методичні умови, творчість, саморегуляція, самопрезентація, мотивація, самостійність, самоствердження.

В статье раскрыто содержание понятия "адаптация", его сущность, особенности профессиональной адаптации будущего учителя музыкального искусства; представлено авторское определение термина "профессиональная адаптация будущего учителя музыкального искусства"; обоснован принцип адаптации в формировании готовности будущего учителя музыкального искусства к профессиональной самореализации; определены организационно-методические условия реализации принципа адаптации. Сделан вывод о том, что профессиональная адаптация представляет собой завершающий этап профессионального самоопределения личности и делает возможной профессиональную деятельность, а поэтому принцип адаптации есть важным в формировании готовности будущего учителя музыкального искусства к профессиональной самореализации.

Ключевые слова: учитель музыкального искусства, практическая подготовка, принцип адаптации, профессиональная самореализация, организационно-методические условия, творчество, саморегуляция, самопрезентация, мотивация, самостоятельность, самоутверждение.

The issue is dedicated to the justification of adaptation principle, the determination of organizational and methodological conditions of its realization in future music art teachers' readiness for professional realization of personal potential. It has been stated that national education modernization and its entry into European educational space put forward new demands to future teachers' professional training, the fulfillment of which has to provide the formation readiness for realization of personal potential, holistic experience of self-activity.

Based on the analysis of scientific literature, it has been remarked that scientists, revealing the points of theoretical and methodological fundamentals of future teachers' training for realization of personal potential in professional work, emphasize that becoming a competent professional, able for successful realization of professional potential, depends on defining and implementing common and specific principles of modern professional education.

It has been mentioned that contemporary understanding the teacher as a subject, organizing oneself on every stage of educational activity, and placing personal self actualization as an essential element of professional activity, keep current the problem of adaptation which is urgent for music teachers as desire for self-perfection and opportunity for self-actualization, self-realization, self-determination and self-expression are natural for the profession.

Lack of theoretical research and practical need to solve the problem of future music art teachers' adaptation determined the choice of the thesis topic and the main course of its presentation. In the article the following concepts have been defined: adaptation, its subject matter, features of future music art teacher's professional adaptation; author's definition of the concept "future music art teacher's professional adaptation" has been suggested.

The most important methodological and organizational conditions have been revealed in the issue. They are as following: self-regulation activation in students' education; organization of training activities on the basis of creativity with wide use of students' self-presentations aiming at self actualization while interacting with other people (teachers, fellow students, pupils and so on); the expansion of students' educational activity nonregulation; creation of music and education environment for future music art teachers' training; targeting of the content, methods and forms of teaching at the perspective of future profession.

It has been concluded that the principle of adaptation is significant in future music art teachers' training for professional realization. Professional adaptation is a final stage of person's professional actualization. It makes professional work possible.

Key words: music art teacher, practical training, adaptation principle, realization of professional potential, organizational and methodological conditions, creativity, self-regulation, self-presentation, motivation, self-dependence, self-actualization.

Постановка проблеми. Україна увійшла в XXI ст. незалежною державою з гуманістичними ідеалами в усіх сферах суспільного життя, які визначили й нові пріоритети освіти. Модернізація вітчизняної освіти та її входження у загальноєвропейський освітній простір висувають нові вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів. Сьогодні на формування неповторної творчої особистості зорієнтовані ідеї самоактуалізації, самовизначення, самовираження, самореалізації, що складають основу гуманістичної парадигми сучасної педагогіки. Вища педагогічна школа покликана забезпечувати підготовку вчителя, зорієнтованого на особистісний та професійний саморозвиток, готового творчо працювати в освітніх закладах різного типу, здатного розвивати особистість учня.

Л. Хомич наголошує, що на сучасному етапі динамічного розвитку суспільства ставляться принципово нові вимоги до педагогічних працівників, а вищій школі потрібно відмовитися від набутих стереотипів у підготовці майбутніх спеціалістів і так організувати навчально-виховний процес, щоб студенти пройшли всі стадії професійного становлення, які б забезпечували формування в них готовності до самореалізації, цілісного досвіду самостійної діяльності [4, с. 29–30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теоретичних та методичних засад підготовки майбутнього вчителя до самореалізації у професійній діяльності досліджуються у працях відомих учених М. Кагана, В. Муляра, М. Недашківської, П. Кравчук, В. Шинкарука, В. Шановського та ін.

Проблема творчої самореалізації майбутнього фахівця-музиканта розроблялась у працях А. Зарицької, О. Олексюк, Н. Сегеди. Питання розробки методичних засобів, що сприяють самореалізації студентів у процесі фахової підготовки, висвітлені в наукових дослідженнях Н. Аніщенко, О. Апраксіної, І. Барановської, Л. Коваль, Л. Масол, Г. Падалки, В. Ражнікова, О. Ростовського, О. Рудницької, Г. Хусаїнової, О. Щолокової та ін.

Функція самореалізації пов'язана з прагненням і здатністю особистості вчителя до саморозвитку й повноцінного ствердження в професії. При цьому відбувається перебудова системи вмінь і здібностей, необхідних для реалізації в цій діяльності. Домінуючими стають не спеціальні вміння (музично-виконавські, музико-знавчі, аналітичні, хормейстерські, організаційні, педагогічні, комунікативні тощо), а й творчі, які у єдності зі змінами спрямованості самого процесу навчання і дозволяють адаптуватися до професії педагога-музиканта.

Сучасне розуміння педагога як суб'єкта, що самоорганізується на всіх етапах педагогічної діяльності, та виділення в якості найважливішого елемента професійної діяльності особистісне самовизначення актуалізують проблему адаптації, що є особливо важливою для музиканта-педагога, оскільки специфікою даної професії є

бажання самоудосконалюватися і можливість самовизначитися, самовиразитися й самореалізуватися.

Проблему професійної адаптації як процес ідентифікації особистості з професією, зокрема, молодих учителів, випускників педагогічних вищих навчальних закладів досліджували С. Барвік, А. Волошин, В. Долгова, Н. Єршова, А. Листопад, І. Лушніков, В. Медведєв, І. Настявін, С. Овдій, О. Плотнікова, С. Пакуліна, А. Сіомічев, І. Соколов, М. Скубій, В. Сластенін, Л. Чепляева, Л. Щепотько В. Штифурак та ін.

Незважаючи на здобуті результати, отримані в роботах учених, залишається малодослідженою в теоретичному аспекті й загострюється практична потреба у вирішенні проблеми адаптації майбутнього вчителя музичного мистецтва. Водночас виникають протиріччя між сучасними вимогами до компетентного фахівця та недостатньою психолого-педагогічною підтримкою майбутніх учителів музичного мистецтва в ході адаптаційного процесу.

Мета статті – обґрунтувати принцип адаптації та визначити організаційно-методичні умови його реалізації у формуванні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до професійної самореалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найбільш важливих соціальних, психолого-педагогічних проблем сучасного суспільства є проблема адаптації молодих спеціалістів. Адаптація – важливий складник розвитку особистості, сутність якого полягає в спрямуванні навчального процесу на вироблення в майбутніх учителів умінь пристосування власних можливостей до потреб практичної діяльності в школі, у наближенні визначених орієнтирів їхньої підготовки до конкретних практичних потреб шкільної освіти.

Як зазначає Я. Степаненко, "адаптація базується не тільки на пасивно-пристосувальних, але й на активно-перетворюючих зв'язках людини з навколишнім середовищем, являє собою нерозривну єдність тих чи інших форм зв'язку. При цьому під адаптацією мається на увазі відповідний процес, його кінцевий результат, який виражений у стані адаптованості людини до нових факторів середовища" [2].

Специфікою адаптації майбутнього вчителя музичного мистецтва є той факт, що він поєднує в собі як педагога, так і музиканта. У вчителя музичного мистецтва гармонічно поєднується психолого-педагогічна й специфічно музична підготовленість до майбутньої професії.

Також специфікою адаптації майбутніх учителів музичного мистецтва поряд з особливостями, які вносить майбутня професія – педагог-музикант, є й те, що у групі навчаються різні за віком (17–22 роки) й попередньою освітою (випускники музичних шкіл, шкіл мистецтв, музичних училищ, училищ культури і мистецтв) студенти, які мають різну професійну й мотиваційну спрямованість, що вносить труднощі в побудову процесу професійної адаптації вже на початковому етапі навчання у ВНЗ.

Професійну адаптацію майбутнього вчителя музичного мистецтва визначаємо як активний, осмислений, двосторонній процес, спрямований на вироблення в майбутніх учителів умінь пристосування музично-педагогічних можливостей, у тому числі й особистісних якостей, до потреб музично-освітньої діяльності в школі.

Суттєвим для розуміння адаптаційних процесів є питання керованості цих процесів. Ми поділяємо думку О. Мороза [1] про те, що адаптація коригується в процесі педагогічного управління нею.

Адаптаційні процеси набувають значущості як важливий чинник перспективного розвитку особистості та формування її як професіонала.

Мотивацію до адаптаційних процесів зумовлено наявністю цілісності адекватних уявлень про зміст музичної освіти в школі, умови діяльності вчителя в школі та відповідні професійні завдання й вимоги до їх набуття учнями. Отже, принцип адаптації орієнтує на формування професійно-активного ставлення студентів до музично-освітньої діяльності, на оволодіння специфічними вміннями забезпечення основ загальної музичної освіти школярів.

Принцип адаптації зумовлює практичне спрямування процесу формування інтересу майбутніх учителів до мистецтва музики, до глибокого осягнення змісту музичних творів, пізнання виражальних засобів музичної мови, усвідомлення психологічних закономірностей впливу музики на емоційну сферу людини. Отже,

вирішення питання про музично-освітню адаптацію майбутніх учителів стосується проблеми їхньої практичної підготовки.

Здатність до самоаналізу, самоконтролю, їх співвіднесення з мотиваційними настановами, що стає стимулом педагогічного пристосування до реальних потреб школи, неможливі поза набуттям досвіду творчої діяльності у сфері музичного виховання дітей, поза реальним "входженням" у контекст практичної музично-освітньої діяльності.

Обґрунтований нами принцип адаптації визначає напрям практичної підготовки майбутніх учителів не абстраговано, а в конкретних вимірах. Згідно із зазначеним принципом педагогічна практика передбачає такий її зміст і організацію, які б максимально сприяли усвідомленню завдань музичного розвитку дітей студентами у співвідношенні з їх реальними індивідуальними можливостями у музично-освітній діяльності, поза якими творча самореалізація не може відбутись.

Виконання завдань репродуктивного характеру має поступово змінюватись, виростати до виконання завдань творчого й далі – творчо-дослідницького характеру. З ускладненням професійних завдань зростає й усвідомлення потреби в адаптації. Подолання труднощів підвищує адаптаційні можливості студентів. Творче спрямування діяльності, потреба досягнення дослідницьких вершин підготовки актуалізують пошукові підходи студентів до адаптації, рівень якої значною мірою залежить від таких особистісних якостей, як творча спрямованість, ініціативність, самостійність. Адаптаційна зорієнтованість має охоплювати різні види навчальної діяльності студентів – пізнавальну, оцінювальну, творчо-діяльнісну, особливо це стосується підготовки студентів у галузі методики музично-освітньої діяльності в школі.

Пізнавальний компонент діяльності стосується розвитку здатності студентів до використання в навчальному процесі наявних знань з музичного мистецтва. Для виконання завдань, передбачених шкільною програмою з музичного мистецтва, студент-практикант потребує актуалізації наявних знань. Узагальнений характер музичних знань уможлиблює вільне оперування музичними поняттями, здатність проводити аналогії між музикою й життям та іншими різновидами мистецтва, правильно спрямовувати вплив музики на становлення особистості майбутнього вчителя. Достатньо ґрунтовна підготовка в галузі педагогіки й психології дає змогу студентам синтезувати психолого-педагогічні й мистецькі знання, самореалізуватись через їх узагальнення, формуючи індивідуальні методичні прийоми залучення учнів до музичної діяльності.

Оцінювальна діяльність у сфері музики й методики її викладання також потребує адаптаційних чинників підготовки майбутніх учителів. Недостатність досвіду в галузі аналітико-критичного сприйняття музики студенти можуть компенсувати за рахунок максимально активного оперування прийомами зіставлення, порівняння, виокремлення спільного й відмінного. Зіставлення актуалізує оцінювальні чинники сприймання, даючи змогу навіть недостатньо досвідченому в музичному мистецтві студенту-практиканту актуалізувати операції оцінювання, адаптувати наявні вміння й знання до потреб розвитку оцінювальної діяльності учнів.

Організація навчальної діяльності на принципах творчості, широке використання самопрезентацій студентів з метою їх самоствердження у взаємодії з іншими учасниками навчального процесу – важлива умова, що також активізує потребу студентів в адаптації. Пріоритетний чинник – максимальна актуалізація здатності студентів до варіантного тлумачення (методичних підходів до музичного розвитку школярів, способів пісенної інтерпретації тощо), стимулювання й підтримка виявів схильності до ініціативного вирішення педагогічної чи музичної проблеми. Шляхом розв'язання завдань творчого характеру студенти приходять до усвідомлення потреби адаптації, розуміння значення практичного оволодіння її прийомами. Пристосовуючись до реальних обставин викладання музики в школі, студент спирається на ініціативне вирішення ситуації, на самостійність у баченні проблеми, на актуалізацію власних творчих можливостей. Отже, вирішення завдання формування творчої особистості пов'язане з упровадженням адаптивних процесів у формуванні готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до професійної самореалізації.

Створення ситуації успіху в процесі навчання сприятиме формуванню високого рівня самоствердження майбутнього вчителя вже на початковому етапі навчання у вищому навчальному закладі. Надання студентам свободи вибору позитивно впливає на процес адаптації, оскільки свобода є проявом творчості. В адаптації свобода виявляється в готовності й здатності реалізувати внутрішній творчий потенціал: вносити корективи у виконавський план твору, обирати проблеми теоретичного, музикознавчого або методичного дослідження, визначати міру складності навчального завдання, тематику виступу, рівень продуктивності виконання роботи, створювати варіанти сценарію уроків музичного мистецтва та музично-виховних заходів у школі, обирати способи й форми виконання теоретичних завдань тощо.

Професійній адаптації сприяє спеціальна організація вищої педагогічної освіти, зокрема, музично-методичної підготовки майбутніх учителів, успішність якої зумовлюється практичним спрямуванням навчання. У свою чергу, упровадження адаптивних процесів у систему підготовки майбутніх учителів сприяє розвитку особистості, активізує її здатність до самореалізації в професійній діяльності.

Реалізація принципу адаптації вимагає також *активізації процесів саморегуляції* студентів у навчальному процесі – педагогічна умова продуктивного професійного самоздійснення, музично-педагогічної самореалізації студентів у системі підготовки до музично-освітньої та виховної роботи зі школярами.

Для формування в студентів здатності до саморегуляції важливо спонукати їх до чіткого бачення мети діяльності, кінцевого її результату.

Наступний крок – віднайдення оптимальних шляхів досягнення окресленої мети діяльності, яка детермінує саморегуляцію студентів і стає важливим засобом формування готовності майбутніх учителів.

Саморегуляція відрізняється високим ступенем внутрішнього напруження, процесом, упродовж якого усвідомлені вміння керувати власним емоційним станом перетворюються на відповідні навички, наслідком чого є автоматичний вплив на власну діяльність. Саморегуляція складає основу самореалізації особистості.

Важливим компонентом саморегуляції навчання є також здатність до адекватної оцінки студентом своїх можливостей.

Завищена чи занижена самооцінка спричиняє хибний шлях саморегуляції, тому важливого значення в контексті саморегуляції набуває залучення студентів до аналізу власних дій як під час засвоєння навчальної інформації, так і в процесі практичного випробування результатів власної музично-педагогічної підготовленості.

Активізація процесів саморегуляції як одна з необхідних педагогічних умов музично-педагогічної підготовки не передбачає прямого втручання викладача в ситуацію саморегулювання студента. Запорука успіху – опосередкованість коригувального впливу, збереження керування внутрішнім станом студента як суб'єкта, ініціатора власної активності, спрямованої на узгодження внутрішніх резервів з умовами зовнішнього середовища заради результативності професійної підготовки.

Важливою умовою реалізації принципу адаптації є *створення мистецько-освітнього середовища* підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Освітнє середовище було предметом аналізу в працях В. Сухомлинського [3], який підкреслював значущість спільної творчої діяльності педагогів і вихованців у різних формах позакласної роботи.

Ми визначаємо мистецько-освітнє середовище як систему, що об'єднує аудиторну й позааудиторну діяльність майбутніх учителів з метою вдосконалення підготовки до музично-виховної роботи в школі через розширення можливостей самореалізації в мистецько-педагогічній діяльності.

Суб'єктний характер діяльності в мистецько-освітньому просторі уможливується, зокрема, за рахунок надання студентам змоги брати участь у різних музичних гуртках, а це зумовлює врахування індивідуальних схильностей студентів у музичному мистецтві – тяжіння до інструментального виконавства, сольного чи хорового співу, до музично-просвітницьких форм тощо.

Мистецько-освітнє середовище уможливує гнучкість змісту мистецької діяльності студентів, варіативність підходу до вибору художнього матеріалу, не

обмеженого програмними вимогами, до методів його засвоєння в різних формах діяльності і характеризується перевагою практичних форм музичного розвитку студентів.

Отже, показником результативності змісту й структури мистецько-освітнього середовища можуть слугувати особистісні характеристики, такі як мотиваційні, що відтворюють сформованість інтересу майбутніх учителів до власного музичного розвитку, зорієнтованість студентів на художньо-пізнавальну діяльність, розширення ерудиції в мистецтві тощо. Певного значення в оцінюванні результативності мистецько-освітнього середовища набувають діяльнісно-творчі характеристики: рівень творчого розвитку студентів, їхня здатність до самостійного тлумачення творів, вибору варіативних способів опрацювання художнього матеріалу тощо.

Орієнтація змісту, методів, форм викладання на перспективу майбутньої професії як умова реалізації принципу адаптації передбачає розкриття педагогічного потенціалу спеціальних музичних дисциплін, розробку способів реалізації педагогічної спрямованості їх викладання особливо на початковому етапі навчання студентів у вищому навчальному закладі, корекцію змісту лекційних курсів, розробку завдань, що створюють основу для розкриття потенціалу особистості студентів та відпрацювання форм роботи, необхідних для вчителя музичного мистецтва.

Розширення сфери нерегламентованості навчальних дій студентів як умова реалізації принципу адаптації майбутнього вчителя музичного мистецтва означає максимальну активізацію самостійної роботи в навчальному процесі, забезпечення студентам свободи вибору засобів індивідуальної стратегії та втілення її у навчання, делегування відповідальності за самостійно прийняті рішення.

Педагогічне забезпечення цієї умови реалізується розширенням можливостей студентів щодо планування й здійснення самостійної навчальної роботи, що набуває результативності у складанні й обговоренні перспективного плану власного музично-педагогічного навчання. Завдяки цьому прищеплюються навички планування, необхідні вчителю, формується усвідомлене ставлення до саморозвитку. Бачення перспективи професійного становлення, самостійне визначення мети, ідеалу, кінцевого результату навчальних зусиль активізують самостійність мислення й суб'єктну позицію студентів у навчальному процесі.

У розширенні сфери нерегламентованих дій студентів позитивні наслідки має забезпечення можливості вибору індивідуального темпу просування в навчанні. Особливо це стосується практики оволодіння елементами музичної виконавської діяльності. Студенти, які виявляють здатність до самостійного регулювання темпу просування в навчальному матеріалі, повинні отримувати можливість обирати індивідуальні підходи до навчання.

Розширення сфери нерегламентованості навчальних дій має відбуватись на засадах взаємоповаги викладачів і студентів, досягнення взаємодії з викладачами, забезпечення педагогічної підтримки. Збільшення особистісного фактору в навчальних діях не допускає байдужого ставлення з боку викладачів до навчальних успіхів студентів, безвідповідальності майбутніх учителів за опанування професійної майстерності.

Спрямованість навчального процесу на розширення нерегламентованих дій майбутніх учителів зумовлює необхідність забезпечення психологічного комфорту в стосунках між викладачами й студентами. Студент має сприймати себе як успішну творчу особистість, спроможну до віднайдення оптимальних способів і власного навчання, і музично-освітньої роботи з учнями в майбутньому. Можлива доброзичлива критика творчо-пошукової роботи студентів аналітичного порядку для усунення її недоліків. Зауваження, що нівелюють самостійність підходів студентів до методичної чи музичної навчальної діяльності, не мають права на існування в системі актуалізації ініціативності студентів на основі розширення нерегламентованості їхньої діяльності.

Успішність реалізації принципу адаптації значною мірою залежить від емоційного стану особистості в процесі опанування навичками професійної діяльності. Важливу роль у такому контексті відіграє рівень професійної і особистісної взаємодії "викладач-студент". Створення комфортного емоційного клімату, атмосфери взаєморозуміння і неконфліктності на індивідуальних, лекційно-

практичних заняттях, у процесі складання заліків, екзаменів, конкурсних чи концертних виступів, сприяє кращому засвоєнню необхідних педагогічних знань, умінь та навичок, позитивного емоційного досвіду, формуванню мотивації майбутніх учителів до музично-педагогічної діяльності.

Висновки. Таким чином, професійна адаптація є завершальним етапом професійного самовизначення особистості і робить можливою професійну діяльність. Чим вищий рівень професійної адаптації вчителя, тим швидше зростає його педагогічна майстерність. Тому принцип адаптації є важливим у формуванні готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до професійної самореалізації. Перспективним напрямком подальшої розробки даної проблеми, на нашу думку, є виявлення дидактичних можливостей спеціальних музичних дисциплін у професійній адаптації майбутнього вчителя музичного мистецтва в початковий період його навчання у вищому навчальному закладі.

Література

1. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического ВУЗа : автореф. дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Мороз Алексей Григорьевич ; КГПИ им. А. М. Горького. – К., 1983. – 50 с.
2. Степаненко Я. М. Психологічна адаптація викладача-початківця до професійної діяльності в умовах вищої школи. – Режим доступу: <http://psych.kiev.ua/nma-referats/fla-refers/lang-1/referat-40/index.html#start>. – Назва з екрана.
3. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К., 1977. Т. 4. – 1977. – С. 7–393.
4. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Хомич Л. О. ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 1999. – 38 с.